

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
щодо вивчення української літератури
в 2022/2023 навчальному році

Яценко Таміла Олексіївна,
доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України;

Слижук Олеся Алімівна,
кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

У контексті сучасних освітніх завдань шкільна літературна освіта спрямована на розвиток компетентних учнів-читачів, прилучення їх до високохудожніх надбань класичної та сучасної української літератури; розвиток художнього сприйняття навколишнього світу, осмислення конкретно-історичного та загальнолюдського значення зображеного письменником у творі; розширення культурно-пізнавальних інтересів; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду та естетичних смаків; сприяння всебічному розвитку і творчій самореалізації в сучасному світі; виховання національно свідомих громадян України; формування гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей.

Відтак пріоритетним завданням шкільної літературної освіти є розроблення її нового змісту та інноваційного навчально-методичного забезпечення. Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020) та на основі Типової освітньої програми (2021) в Інституті педагогіки НАПН України підготовлено *модельну навчальну програму «Українська література» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти* (науковий

керівник – Т. О. Яценко), якій надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України».

Згідно Типової освітньої програми, рекомендовано 2 тижневих годин на вивчення української літератури в 5 та 6 класах. Таким чином загальна кількість становить 70 годин. Із них:

Текстуальне вивчення – 54 год.

Розвиток мовлення – 4 год. (у межах годин на текстуальне вивчення).

Виразне читання – 4 год.

Позакласне читання – 4 год.

Література рідного краю – 2 год.

Узагальнення вивченого – 2 год.

Резервний час – 4 год.

Дидактико-методичний потенціал програми забезпечує можливість формування в процесі вивчення української літератури *читацької і ключових компетентностей*, визначених Державним стандартом базової середньої освіти. Цей результативний складник програми представлено в рубриці *«Очікувані результати навчання»*. Її змістове наповнення розроблено згідно з визначеними та індексованими в Державному стандарті базової середньої освіти щодо мовно-літературної освітньої галузі (додаток № 2) *чотирма групами вимог до обов'язкових результатів навчання учнів 5–6 класів*. Їх конкретизацію щодо опрацювання навчального матеріалу кожного тематичного розділу модельних навчальних програм розкрито відповідно до встановленої в Державному стандарті послідовності:

1) взаємодія з іншими особами в усній формі, сприймання й використання інформації для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях [індекси 6 МОВ 1.1.1-1–6 МОВ 1.8.1-1];

2) сприймання, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів, зокрема інформаційних та художніх текстах класичної та сучасної художньої літератури (української), медіатекстах та використання

інформації для збагачення власного досвіду й духовного розвитку [індекси 6 МОВ 2.1.1-1–6 МОВ 2.7.2-1];

3) висловлювання думок, почуттів і ставлень, письмова взаємодія з іншими особами, зокрема інтерпретація літературних творів українських письменників; взаємодія з іншими особами у цифровому середовищі, дотримання норм літературної мови [індекси 6 МОВ 3.1.2-1–6 МОВ 3.2.3-2];

4) дослідження індивідуального мовлення, використання мови для власної мовної творчості, спостереження за мовними та літературними явищами, проведення їх аналізу [індекс 6 МОВ 4.2.2-1].

Відтак учитель матиме можливість констатувати результати навчальної діяльності учнів, поступово ускладнювати завдання й контролювати їх виконання.

Програму побудовано за *тематично-жанровим принципом* із дотриманням *хронологічної послідовності* щодо презентації письменницьких персоналій у межах кожного тематичного розділу.

Навчальний матеріал у 5 класі згруповано в таких тематичних розділах: «Вступ», «Малі жанри фольклору та літератури (прислів'я, приказки, загадки)», «Народні та літературні казки», «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», «Україна і я»; «Рідна природа», «Світ дитинства», «У пошуках пригод і чудес», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

У 6 класі виокремлено такі тематичні розділи: «Вступ», «Міфи прадавньої України», «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні», «Мудрість байки», «Ліричні послання Україні», «Різдвяні дива», «Романтика пригод і фантастики», «Поетичне бачення світу», «Дитинство видатних українців», «Гумор і сатира», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

У рубриці «*Пропонований зміст навчального предмета*» презентовано різножанрові твори класичної і сучасної української літератури. Добір

художніх творів зроблено з урахуванням їх художньої вартісності, читацьких інтересів, вікових характеристик та особливостей художнього сприймання молодших підлітків. Читачів цієї вікової групи цікавлять художні твори, у яких зображено людину як носія певних особистісних якостей. Від безпосереднього спостереження за подіями твору п'ятикласники поступово переходять до його об'єктивного сприйняття. У молодших підлітків з'являється інтерес до осмислення проблеми формування характеру особистості, зростає коло усвідомлення її моральних якостей. Водночас п'ятикласники не завжди вміють оцінити особистість літературного героя в цілому, проаналізувати мотиви його поведінки в різних обставинах.

У програмі виділено дві групи художніх творів: *для текстуального вивчення і позакласного читання* (твори пов'язані з відповідними тематичними розділами програми). Деякі художні тексти, зокрема й напам'ять, можуть вивчатися за вибором учителя та учнів.

Для текстуального розгляду рекомендовано твори, що увійшли до «золотого» фонду *української класики* для читання молодшими підлітками: лірика Т. Шевченка, Лесі Українки; проза І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки, Б. Грінченка, О. Іваненко, М. Вінграновського та ін.

Для текстуального вивчення також рекомендовано твори *сучасних українських письменників*, як-от В. Шевчука «Чотири сестри», Вс. Нестайка «Чарівні окуляри», З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», Г. Кирпи «Мова моя», «Мій тато став зіркою», Т. Майданович «Країна Українія», М. Морозенко «Вірність Хатіко», О. Сайко «Гаманець», І. Калинця «Вертеп маленького хлопчика», Б. Матіяш «Єва і білосніжна квітка лілії», О. Гавроша «Різдвяна історія ослика Хвостика» та ін.

Зміст програми з української літератури включає твори, що викликають інтерес у сучасних молодших підлітків, а саме твори про пригоди, фантастичні події, твори жанру фентезі, твори різдвяно-новорічної тематики (розділ «Різдвяні дива»).

Твори патріотичної тематики, реалістично-психологічна проза, що представлені в програмі, сприяють виховання національно свідомих громадян України, формування гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей учнів-читачів.

Рекомендовано системно проводити уроки щодо ознайомлення з художніми творами сучасної української літератури за вибором учителя та учнів, відтак розділ «Найцікавіше з літературних новинок» передбачено і в I, і в II семестрах. Учителеві важливо пам'ятати, що учням-підліткам притаманний інтерес до читання художніх творів, серед героїв яких вони впізнають себе у вирі повсякденних проблем і життєвих випробувань. Відтак їх зацікавлюють твори, у яких художньо відтворено ситуації морального становлення особистості, розкрито сучасні підліткові теми, зокрема булінгу, першого кохання, взаємин із ровесниками й людьми старшого покоління тощо.

Твори для позакласного читання подано до кожного розділу модельної навчальної програми, тож учитель має можливість формувати в учнів коло читання впродовж усього навчального року та, орієнтуючись на читацькі інтереси саме своїх учнів і власні методичні напрацювання, проводити такі 2–3 уроки на семестр у межах певного тематичного розділу.

Біографічні відомості про письменників рекомендовано обмежити короткими довідками про основні факти їхнього життя і творчості або ж окремими епізодами дитинства митців, що можуть зацікавити учнів-підлітків.

У програмі забезпечено етапну наступність і безперервність вивчення понять *теорії літератури* у процесі роботи з художнім текстом. Визначено саме ті теоретико-літературні поняття, формування та поглиблення яких буде методично доцільним під час вивчення учнями творів конкретного програмового розділу.

У рубриці «*Мистецький контекст*» запропоновано до розгляду твори живопису, музики, скульптури, кіно тощо, що сприятиме цілісному осмисленню учнями кожного літературного твору. Наголошуємо, що

звернення до творів інших видів мистецтва має бути методично доцільним, таким, що не відволікає юних читачів від самодостатнього художнього тексту.

До кожного тематичного розділу запропоновано види організації навчальної діяльності учнів-підлітків різного рівня складності: репродуктивні, пізнавально-пошукові та творчі. Ця рубрика має рекомендаційний характер.

У зміст курсу української літератури для 5–6 класів реалізовано *основні функції літератури для дітей та юнацтва* в сучасному соціумі. Так, *естетична функція* літератури для підлітків визначає її суть, дозволяє аналізувати літературні твори як мистецькі явища, що мають не тільки цікавий, пізнавальний зміст, але й високохудожню форму.

Морально-етична функція розкривається в ідейному змісті, підтексті художніх творів, у яких юні читачі відшукують приклади взаємин між людьми, засуджують негативні вчинки, співпереживають улюбленим героям. Це сприяє формуванню в молодших підлітків типу поведінки в соціумі.

Комунікативна функція художнього твору для дітей та юнацтва розкривається відповідно до вікових особливостей читачів, доступності їхньому сприйняттю й розумінню. Під час діалогу з автором художнього твору молодші підлітки формують уявлення про митця, співвідносять зображене в тексті з власним життєвим досвідом, вчаться критично оцінювати вчинки літературних персонажів, дискутувати, пояснювати свою думку щодо прочитаного.

Особливої уваги заслуговує *методика вивчення творів сучасної української літератури для підлітків*. Процес їх опрацювання на уроках української літератури в 5–6 класах має бути орієнтованим на адекватне для цього віку реципієнтів сприйняття. Оскільки у кожного покоління юних читачів своя система цінностей, то й формування її найефективніше відбувається під час читання художніх творів, у центрі яких протагоніст – їхній ровесник, зі співзвучними їм почуттями й переживаннями, втіленими в його життєвих мріях, пригодах, самому процесі дорослішання.

Моделі уроків вивчення сучасних художніх творів можуть мати *триетанпну структуру*: вступна частина, власне робота з текстом і підсумкова, рефлексійна частина. У вступній частині варто застосовувати інтерактивні мотиваційні завдання на основі медіатекстів, в основі яких – «занурення» у контекстуальні зв'язки художнього тексту. В основній частині уроку рекомендовано використовувати прийоми розвитку критичного й аналітичного мислення на основі текстуальної роботи: дидактичну ейдетуку, складання й розгадування квестів, вікторин, виконання творчих завдань на фреймах, зокрема й на віртуальних дошках Miro , Padlet, Jamboard тощо. На уроках текстуального вивчення сучасних літературних творів доцільно практикувати творчі завдання та проекти.

У прикінцевій частині таких уроків обов'язковою має бути рефлексія як елемент формувального оцінювання й водночас узагальнення й систематизації знань учнів. Це може бути й інтерактивне обговорення, й узагальнення за допомогою рефлексійних таблиць, схем, синквейнів тощо.

Для того, щоб підлітки адекватно зрозуміли ціннісний потенціал художнього твору, він має викликати у них зацікавлення, прагнення прочитати. Це можливе за умови застосування сучасних технологій навчання, зокрема орієнтованих на залучення всіх учнів до процесу сприйняття, обговорення й інтерпретації художніх творів, використання *компетентнісного й діяльнісного підходів*.

Відповідно до нової модельної навчальної програми підготовлено підручник *«Українська література. 5 клас»* (автори – Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук), що успішно пройшов апробацію в пілотних класах НУШ і має гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ МОН України № 140 від 8 лютого 2022 р.). В основу його концепції покладено ідеї *особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного підходів та читацькоцентричний і текстоцентричний принципи*.

У підручнику передбачено різні етапи опрацювання художнього тексту. Його сприймання й осмислення відбувається на етапі первинного

прочитання, а поглиблюється в процесі аналітико-синтетичної роботи над ним. Оскільки художній текст у означеному підручнику української літератури є першоелементом у його структурі, то п'ятикласники мають можливість спершу прочитати художній твір, а потім ознайомитися з біографічними відомостями про його автора чи навчальним матеріалом про твір. Тобто передбачена така організація читацької діяльності, що дозволяє учням самостійно сформувати первинне враження про твір, а не відтворювати знання про нього на основі інформації, представленої в підручнику. Тобто вивчення кожної програмової навчальної теми розпочинається саме з художніх творів, що подані в повному обсязі або ж скорочено. Водночас у QR-кодах вказано покликання на інтернет-джерела, що містять повні тексти, а також стимулюється потреба учнів у користуванні фондами традиційних бібліотек.

Розуміючи важливість цілісного сприйняття художнього твору, автори підручника зважали на дослідження психологів та спостереження вчителів-словесників щодо важливості врахування наявності в сучасних учнів кліпового мислення, що характерно для цифрового суспільства. З огляду на це художні тексти в підручнику розбиті плашками *рубрики* «Поміркуй!», що містять запитання і завдання на перевірку розуміння учнями прочитаних епізодів твору. Зокрема зосереджується увага на важливих подіях, учинках героїв, описах природи, інтер'єру, зовнішності та характеру персонажів, використанні художніх засобів та їх значенні, що є важливим для глибокого осмислення твору. Окрім того, запитання рубрики спонукають школярів до передбачення подальшого перебігу подій художнього твору, що сприяє розвитку їхньої творчої уяви та логічного мислення. Зауважимо, що рубрику свідомо розміщено на полях художнього тексту, а не після його окремих частин. Учні, котрі захоплюються читанням та зосереджені на перебігу подій у творі, можуть у процесі його цілісного прочитання не акцентувати свою увагу на запитаннях і завданнях *рубрики* «Поміркуй!», а

повернутися до роботи над текстом художнього твору після його повного прочитання.

Орієнтиром для пізнання високохудожнього світу творів української літератури на шляху формування компетентного учня-читача є рубрики, у змістовому наповненні яких закладено *читацькоцентричний принцип* опрацювання навчального тексту. Так, у рубриці «*Читацький путівник*», що подається до кожного передбаченого програмами розділу, у доступному для п'ятикласників викладі конкретизовано обсяг тих предметних знань та читацьких умінь, які вони повинні здобути та якими мають оволодіти у процесі опрацювання конкретної навчальної теми.

У підручнику початок вивчення кожної нової теми забезпечує актуалізацію здобутих знань і вмінь учнів, що є підґрунтям для набуття нового читацького досвіду і нових читацьких умінь. Так, рубрика «*Ти вже знаєш*» актуалізує знання школярів, здобуті ними в початковій школі або ж на інших уроках, а також мотивує необхідність їх поглиблення в процесі опрацювання нової конкретної навчальної теми. Ця рубрика передує кожному художньому твору, а також її передбачено перед іншим матеріалом підручників, де її доречність є необхідною. Окрім того, важливість рубрики «*Ти вже знаєш*» зумовлено її психологічним підтекстом, оскільки актуалізація знань і сформованих умінь школярів позитивно налаштовує їх на подальшу роботу з текстом твору, додає впевненості у власних знаннях.

На актуалізацію сформованих читацьких умінь учнів та спонукання до подальшої читацької діяльності орієнтує змістове наповнення рубрики «*Ти вже вмієш*».

Змістове наповнення рубрики «*Літературознавчий клуб*» – це необхідний мінімум навчальної інформації, поданої з урахуванням особливостей сприйняття молодшими підлітками. Матеріал рубрики дієво сприяє налагодженню діалогу із текстом художнього твору, його осмисленому розумінню.

У рубриці *«Літературознавчий словничок»* презентовано літературознавчі поняття, рекомендовані в модельній навчальній програмі, і вивчення яких забезпечуватиме глибоке розуміння художнього твору. Теоретико-літературні поняття розкрито в спрощеному, доступному для п'ятикласників викладі. Їх глибше тлумачення, із конкретизацією на прикладах прочитаного художнього твору подано в рубриці *«Літературознавчий клуб»*.

Ефективним засобом реалізації задекларованого в модельній навчальній програмі мистецького контексту є дидактико-методичний потенціал рубрики *«У колі мистецтв»*. Увагу зосереджено на зіставленні художніх образів творів української літератури з іншими видами мистецтва – образотворчим, музичним, театральним, архітектурою, кіно, анімацією тощо.

Формуванню в учнів умінь дослідницької діяльності ефективно сприяють творчі завдання, читацькі проєкти для самостійного індивідуального чи групового виконання, що рекомендовані в рубриці *«Читай і досліджуй!»*.

Для розвитку компетентного учня-мовця у підручниках передбачено рубрику *«Мовна скарбничка»*, змістове наповнення та розташування якої залежить від конкретного художнього тексту.

Рубрика *«Підсумуй!»* містить запитання і завдання для систематизації і закріплення вивченого матеріалу. Кількість запитань і завдань є оптимальною для підсумкового етапу вивчення навчальної теми. Фінальним у рубриці є рефлексійне завдання на самооцінку учнями своїх навчальних досягнень. Акцентується на можливості покращити власні знання, з'ясувати питання, які залишилися невирішеними тощо.

Вивчення кожного програмового художнього твору завершується рубрикою *«Читацьке дозвілля»*. Її зміст спрямовує юних читачів до перегляду екранізацій літературних творів, мультфільмів, прослуховування музики, віртуального відвідування музеїв, картинних галерей тощо. Такий вид діяльності не лише сприятиме організації дозвілля школярів, а є одним із

варіантів поглиблення осмисленого розуміння художніх творів, що вивчаються текстуально.

У підручнику передбачено роботу не тільки з художнім чи навчальним текстом, а й з ілюстративним матеріалом, що має дидактичний зміст. Ілюстрації, кадри з екранізацій художнього твору, фотоматеріали із життєпису письменника, репродукції картин, запропонованих до розгляду в матеріалах рубрики «Мистецький контекст» обов'язково доповнюються запитаннями і завданнями, що спонукають учнів пояснювати, обґрунтовувати, міркувати.

У процесі опрацювання програмових навчальних тем залучено різноманітні цифрові додатки. Вони дають змогу школярам отримати допоміжну інформацію задля глибокого засвоєння програмового матеріалу через сканування QR-кодів, застосування цифрових сервісів Word It Out, Write Comics.

Цифрові додатки містить навчальний матеріал для виконання окремих завдань, презентованих зокрема в рубриках «Читай і досліджуй!», «У колі мистецтв», повні тексти великих за обсягом художніх творів, уривки яких подано в підручнику, аудіозаписи літературних творів для самостійного прослуховування, музичні композиції, а також матеріал, рекомендований у рубриці «Читацьке дозвілля».

Окремо до підручника на безкоштовній загальнодоступній освітній платформі виділено цифрові ресурси для вчителів-словесників – модельну навчальну програму з української літератури, календарне планування до неї, зошит для формувального оцінювання навчальних досягнень учнів 5 класу.

Зміст і структура *зошита формувального оцінювання* навчальних досягнень забезпечує п'ятикласникам можливість у межах опрацювання кожного тематичного блоку самостійно визначити цілі читацького та особистісного саморозвитку та оцінити їх досягнення, а також власний рівень здобутих предметних знань у процесі вивчення художнього твору. Запропоновано тестові запитання на вибір однієї чи декількох правильних відповідей, запитання на встановлення відповідності та послідовності, творчі

завдання, виконання яких дозволить об'єктивно перевірити рівень сформованості предметної читацької компетентності впродовж навчального року, прослідкувати за динамікою її послідовного розвитку, коригувати критерії формувального оцінювання відповідно читацьких і пізнавальних інтересів кожного учня.

Для організації самооцінювання та взаємооцінювання у зошиті передбачено таблицю, окремі колонки якої матимуть можливість заповнювати різні суб'єкти освітнього процесу – учні, їхні батьки, рідні чи близькі, а також учитель. Оцінювання запропоновано проводити за бальною або за рівневою шкалою, розробленою відповідно до *груп результатів навчальних досягнень учнів, визначених Державним стандартом базової середньої освіти (2020)*. Форму оцінювання обирає сам учитель, або ж відповідне рішення може бути прийняте педагогічною радою закладу загальної середньої освіти, методичним об'єднанням, методичною радою тощо. Можливо як поєднувати дві форми оцінювання, так і обирати одну з них, ураховуючи особливості учнів класу, тип навчання (зокрема в онлайн чи в офлайн режимі) тощо. Однак доречно розпочинати формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів із самооцінювання вчителів. Приклади форм такого самооцінювання педагогів розміщено на освітніх сайтах, зокрема за покликанням <https://nus.org.ua/articles/formuvalnogo-otsinyuvannya-pryklady-form-yaki-zapovnyuyut-uchyteli-dity-ta-yihni-batky/>.

В умовах *дистанційного навчання* української літератури фахові вміння вчителя-словесника використовувати *цифрові сервіси* та *онлайн-інструменти* урізноманітнить освітній процес, створить можливості для розвитку творчої активності учнів, формування навичок добирати навчальну інформацію з різних інформаційних джерел, застосовувати медіаресурси для залучення контекстуальних зв'язків. Рекомендовано використовувати сервіси для створення «хмаринки слів» ([*Word It Out*](#), [*Word Cloud Generation*](#), [*Word Art*](#), [*AnswerGarden*](#) тощо), ментальних мап (*XMind*, *FreeMind*, *iMindMap*, *MindJet*, *Mindmanager*, *Edrow Mind Map*, *Visual Mind* тощо), інтерактивних плакатів

(*Thinglink, Glogster EDU, H5P* тощо), коміксів (*Bitstrips, Canva, Write Comics, Pixton, StoryboardThat*) тощо. Розповіді про письменників варто супроводжувати презентаціями, слайди яких повинні містити максимум ілюстрацій і мінімум текстової інформації як пояснення до візуального матеріалу. Окремі слайди можуть бути доповнені гіперпокликаннями на відео та аудіоматеріали, що розміщені на освітніх платформах, та надіслані учням через захищені канали зв'язку або саме в тому онлайн-сервісі, який учителі використовують для навчання, – *Google classroom* чи *Classtime*. Такі презентації сприятимуть повторенню й узагальненню вивченого, глибокому осмисленню творчого доробку письменників, розумінню ідейно-тематичного та художнього значення творів.

Під час онлайн-уроків учителі-словесники можуть урізноманітнити освітній процес за допомогою завдань, що передбачають створення чатів або постерів у додатках *Canva PlayBuzz, Miro, Jamboard*; здійснення віртуальних мандрівок у музеї; аналіз фото, документів, пізнавальних текстів, розміщених на віртуальних дошках *Jamboard, Padlet*; участь в онлайн-опитуваннях, тестуваннях, змодельованих за допомогою *Google Forms, Online Test Pad, Poll everywhere* тощо.

Отже, новий зміст шкільної літературної освіти, розроблене відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020) навчально-методичне забезпечення, умотивоване використання цифрових ресурсів засвідчують реалізацію інноваційних підходів до організації освітнього процесу на уроках української літератури в реаліях Нової української школи.